

Ubrukt og ubebodd?

Forhold og forutsetninger for dølabosetninga i Indre Troms.

Av Vibeke Bårdsdatter Bårnes

Ingenting begynner i dag, det er derfor nødvendig å ga tilbake i tida for å beskrive og forklare de forhold og forutsetninger som lå til grunn for at vi i dag har ei relativ stor befolkning av døler i Nord-Norge. Døler er en fellesbetegnelse på innflyttere fra fjelbygdene rundt Dovre, geografisk bebodde områder fra Helgeland i sør til Varanger i øst med hovedvekt på de indre områdene av Troms. Dølene er altså etterkommere av utvandrede rydningsmenn og -kvinner bl. a. fra nordøsterdalsbygdene som dro nordover fra slutten av 1700-tallet og utover 1800-tallet for å drive jordbruk i de indre skog- og dalstrøkene. Denne befolkninga blir fortsatt oppfattet som en egen gruppe, og de kaller seg selv -og blir betegnet av andre- for døler. I tillegg har de beholdt mye av sin lokale egenart, og denne døla-kulturen gir seg uttrykk i en levende bevissthet omkring slektskap, kulturarv og tradisjoner. Den østnorske døladialekten deres har også i stor grad blitt videreført og vedlikeholdt helt fram til i dag og er en levende og forholdsvis stabil språkform blant både unge og eldre i Bardu og Målselv.

Før vi ser på den østnorske innvandringa og nyrydninga som tok til på slutten av 1700-tallet i Indre Troms, er det viktig å få oversikt over hva slags kjennskap og kunnskap man hadde om disse forholdsvis store områdene som strakk seg fra Nordland i sørvest, Senja i nordvest, Balsfjord i nord og videre langs sven-skegrensa i øst og sør. Dette utgjør et areal på ca. 6000 km²., som tilsvarer de fem nordligste kommunene i Nord-Østerdalen, der også mange av dølene kom fra.

Det har vært antatt med sikkerhet at inne i de store

dalførene i Indre Troms var det ingen fast bosetning før 1788. Men nomadiske reindrifts samer kjente til og brukte områdene. De hadde sine faste flyttveier og rasteplasser på vei til og fra Sverige lenge før nordmenn fikk kjennskap til området eller bosatte seg der. Fra arkeologisk hold er det lite man vet eller har undersøkt når det gjelder eldre tid i Indre Troms. Pøvl Simonsen skriver at omkring 2300 år f.Kr. kan vi regne med at de første mennesker har ferdes innom det som utgjør Bardu kommune i dag. Disse kom sørøstfra og brukte Barduelva og Målselva som ferdselsveier mellom Østersjøkysten og Atlanterhavskysten. «Det var folk som drev med jakt og elvefiske, som ikke levde på faste plasser, men dro rundt innafor et bestemt jakt-distrikts grenser, og hvis kultur var en steinalder kultur... Vi regner disse mennesker for de eldste samer, og vi kan da gå ut fra at før dølene kom har det i historiens løp bare vært ett folk i Bardu, samene. De hadde eid landet i over 3000 år da nordmennene kom.» (Eggen 1960). Gjennom registrering av kulturminner ved den østre delen av Altevattnet og hele Leinavatn i Bardu kommune «vitner de mange samiske kulturminnene om samenes intensive utnyttelse av området gjennom en lang tidsperiode» (Helskog 1971). Forfatteren av Bardu bygdebok skriver om samene at «urfolket omkring dem (dvs.dølene) var svenske flyttlapper som hadde levd seg inn i tilvante forhold ... og en kan heller ikke frakjenne dem den retten de har hevdet ved å være de første menneskene som har gjennomtrået f.eks. Bardu og Målselv fra fjell til fjære lenge før nordmennene satte fot innenfor

dette området» (Eggen 1950).

Vi har ingen sikre kilder som sier noe om når de svenske reinnomadene begynte sine årvisse vandring-er til norskekysten, og den norske historia strekker kanskje ikke til i tidfestinga av disse vandringene. I et historisk verk som kong Alfred den Store av England lot skrive omkring år 800 e.Kr. om den nordnorske høvdingen Ottar, kan vi finne at finnene eller lappene som de kaltes, drev tamreindrift, at de vandret regelmessig mellom svensk lappland og norskekysten og at det var fjellene og dalene i Troms som blant annet ble benyttet. I et manntall over sjøfinnene fra 1601 får vi vite at i Nord-Malangen var det skoger der man kunne

bygge båter og jekter på 30-40 lester. På den tida må altså skogene nederst i Målselv ha gitt materiale til jekte bygging, og det var nok sjøsamene som var båt- og jektebyggere. Ennå langt utpå 1700-tallet lå all fast bosetning ved sjøen. Den innerste garden het Målsnes og var første gang nevnt i 1643.

Forfatteren av Målselv bygdehistorie skriver at «om de endeløse, ødslige og ubebodde skogene, der få nordmenn hadde satt sine føtter- og da bare i strøkene nærmest Malangen- dannet det seg naturlig nok sagn som gjorde dem til tilholdssted for røvere, stimenn og fredløse.» (Kiil 1981).

Samer på reise. Illustrasjon i Schefferus: Lapponia 1673. Gjengitt etter A. Kiil: Målselv bygdebok 1981.

På 1700-tallet fikk de nordnorske bygdene en uvanlig sterk innflytting av svenske samer, som på grunn av uår, ulykker og rein pest måtte oppgi reindrifta og flytte ned til «Vestersjøen». Disse samene eller markefinner som de kaltes, slo seg ned i strøk hvor de kunne være i fred for de fastboende, det vil si i utkantstrøk som var dårlig egnet for jordbruk. Mange embetsmenn så med uvilje på denne «invasjonen», og de bekymret seg over at skogen skulle bli ødelagt fordi mange av innflytterne førte en halvnomadisk tilværelse med gammebygging og neverløyping, og dette mente myndighetene ikke var en sparsommelig og skikkelig måte å nytte ut skogen på. At enkelte strøk ovenfor Malangen nå blir bebygd faller i tid sammen med denne innvandringa av svensksamer. Vi kjenner ikke nøyaktige årstall for når de som vi kan kalle de aller første rydningsmenn satte seg ned her, for busamene pleide ikke å skaffe seg rydningsstedler. De kan altså ha sittet nokså lenge på sine finnydningsplasser før myndighetene fikk greie på det. Senere flyttet også busamer fra plasser lenger ute i fjorden opp til nyrydningene i Målselv. Snart kom også andre innvandrere til disse plassene. Det var kvenfamilier som kom dit i 1760-åra, men som var født i Nord-Sverige i følge kirkebøkene.

Det er svært lite skrevet om samenes bruk av de indre områdene, både før og etter dølenes ankomst, i det som er alminnelig tilgjengelig av historiske beretninger, kirkebøker osv. Men det er visse ting, blant annet rettsprotokoller, kommisjonsrapporter, folketellinger og andre kilder, som tyder på at de indre strøkene kanskje ikke var så ubebodde og ubrukte som mange av dølenes tidligere talsmenn ville ha det til. Hans Ragnar Mathisen skriver at «det var jo ikke uvanlig at samene flyttet boplassene sine etter noen års bruk på ett sted til et annet sted. Slike midlertidige etterlatte plasser kunne tas i bruk senere, men ble oftest tatt til dyrkningsjord av garbrukere, en tendens som synes å gå igjen ellers i det samiske området; jfr. koloniseringa av Bardu og Målselv fra 1790 av.» (Mathisen 1989).

Hver vår og høst drog samene med sine reinflokker gjennom skogene og dalene i indre deler av Troms. De hadde opparbeidet faste kvileplasser ved elvebredden og ryddet åpninger i skogen der reinen beitet og gjødslet jorda. Akkurat disse lysningene egnet seg godt for de som ville bygge opp gårdsbruk, så her slo nyrydterne seg ofte ned. Når så samene kom tilbake fra sommerbeite ved kysten, fant de at området deres var tatt i bruk, og de fikk ikke bruke marka og skogen på samme måte som de var vant til. Motsetninger mellom nomader og nyryddere oppstod, og selv om det stort sett gikk fredelig for seg, oftest ved at samene trakk seg unna eller kom til enighet med bøndene, så oppstod det også enkelte dramatiske hendelser. I 1837 kom 6-7 samer og satte fyr på en gård i Rostadalen i Målselv fordi nybyggerne hadde forsynt seg av reinflokken deres, fordi de mente det var villrein. Året etter ble en same slått ihjel av bonden og drengen øverst i Salangsdalen i Bardu under et sammenstøt der same plukket syregress og never på den gamle rasteplassen sin. Rettsprotokollen viser at nordmannen ble frikjent, men måtte betale saksomkostningene.

Selv om samene nok var forholdsvis lette å fortrenge da de verken hadde «gard eller grunn» eller de norske myndighetene på sin side, viser de konfliktene og sammenstøtene som fant sted at samene hadde sterke interesser og bruksrettigheter å forsvare. Men i kampen mot fastboende nordmenn med rydningsstedler og eiendomsrett til jorda, hadde de lite å stille opp med. Resultatet var at de fleste reindriftssamene ble fortrent til mere marginale områder, selv om det også forekom vennskapelige forhold mellom døler og samer, preget av byttehandel og gjensidig respekt.

Også de av innvandrerne østfra som var blitt fastboende, følte seg fortrent av nybyggerne sørfra. Bardu bygdebok forteller at «enkelte av både lapper, finner og kvener ryddet seg heimer i utkantene av kolonien, men det viste seg her at innblandinger fra andre raser og nasjoner ikke hadde godt for å gro sammen med stammen av østerdøler og trøndere. De først-

nevnte oppga rydningene sine og flyttet vekk, da folk sørfra kom i større flokker og spredte seg ut over hele Bardu.» (Eggen 1950).

En annen betraktning som også er viktig å ta med er at det som vanlige norske folk og norsk rettsoppfatning legger i begrepene «bruke og bebo» er sterkt knyttet til de verdier og forestillinger man har om en fastboende bondekultur. Slik definert vil den nomadiske tilpasninga falle utenfor, selv om det, paradoksalt nok, var samene som virkelig brukte og bebodde de største områdene sett ut i fra deres begreper. Som nomader med kollektiv og hevdvunnen bruksrett benyttet og behersket de store geografiske områder. Men nettopp fordi samenes tilpasning til natur og boform satte få bastante og varige spor etter seg både materielt og kulturelt, har de forblitt usynlig eller i hvertfall underkommunisert i den skrevne historia. Den muntlige og folkelige fortellertradisjonen derimot, viser til myter, historier og opplevelser som handler om møter mellom døler og samer og beskriver reindriftsnomadenes atferd, skikker og bevegelser i indre strøk.

Folk fra kyststrøkene hadde i mange år før det kom fast bosetning i Indre Troms, hentet tømmer fra allmenningsskogene inne i Målselv. Etterhvert som avskoginga i sjødistriktene tiltok, fikk skogene i innlandet større betydning for befolkninga i kyststrøkene. Omkring år 1700 var spørsmålet om eiendomsretten til allmenningsskogen blitt fokusert, men det var lite aktuelt å drive lønnsom skogsdrift fordi det var svært vanskelig å få fløtt tømmeret nedover elver og fossestryk.

Den skogsutnyttelsen som hittil er beskrevet gjaldt for Målselvdalen og tilhørende skoger. Barduskogen og dalene innover mot svenskegrensa var ikke alminnelig kjent og dermed heller aldri benyttet av nordmenn eller andre fastboende fra kysten. I 1781 fikk fogd Jens Holmboe høre om en skog inne mellom fjellene som de svenske nomadene kalte Barduskog eller Storskogen, men som ingen bumann hadde sett eller kunne gi opplysninger om.

Nysgjerrigheten til Holmboe var vakt, og sommeren to år senere drog han dit med en svensk flyttsame som veiviser, men fikk da bare et lite inntrykk av skogen. Først i 1785 foretok Holmboe sammen med lensmannen i Dyrøy, som var gardbruker med god innsikt i skogbruk, og samene Henrik Nilssen som kjentmann, en systematisk reise inn i Barduskogen. Holmboe beskrev den som en gammel furuskog, etter øyemål 5 mil lang og en halv mil bred. Han tegnet et kart over skogen og sendte det til Rentekammeret i København sammen med en beretning om sin store «oppdagelse». Senere sendte han inn et forslag om hvordan skogen best kunne utnyttes. Han mente det burde settes ned seks familier i skogen, og de måtte være «sønnensfjeldske» for «nordlendingene hadde ikke lyst til annet enn å drive fiske» (Kiil 1981). Rentekammeret fulgte ikke opp forslaget umiddelbart, men gav løytnant og skoginspektør Nicolai H. Ramm i oppdrag å foreta en besiktigelse av Barduskogen. I mellomtida var de første rydningsmennene allerede i gang med å hogge vekk skog og bryte opp jordflekker i skogsmarka i Målselvdalen for Holmboe ivret så etter å få nyriddere til innlandsskogene at han ikke hadde tid til å vente på Rentekammerets avgjørelse. Disse første nybyggerne i Målselv var faktisk nordlendinger, og det kan nok synes underlig når man vet hvor små tanker Holmboe og andre embetsmenn hadde om deres dugelighet som jordbrukere. Men det forklarer kanskje saken at de kom fra sydligere strøk, fra Rana og Vefsn på Helgeland. Der drev fiskerne også utstrakt jordbruk, og i tillegg var de vant til skogs- og tømmerarbeid. Holmboe mente også at disse folkene hadde en mulighet til å drive Lofotfiske som tilleggsnæring i knappe tider. Holmboe brakte Rentekammeret i den tro at disse 11-12 føste nybyggerfamiliene var plassert i den nyoppdagete og ubebodde Barduskogen, og ikke i en kjent og tildels uthogd allmenningsskog. Han kan ha hatt mange motiver for sin iver og feilinformasjon, men man vet at han hadde store ambisjoner om forfremmelse til høyere embeter, selv om mye av det han fore-

tok seg ikke alltid gagnet hans anseelse. I stedet for å vente på klarsignal fra høyere hold skrev Holmboe til Rentekammeret i 1791 at han hadde «nedplantet 7 nye Familier» i den øverste delen av skogen, på Bardujord. De første kolonistene hadde ikke villet flytte så langt opp, men disse nye familiene var nordøsterdøler som kom nordover etter å ha hørt Ramms beretninger om de store skogene og den gode dyrkningsjorda som lå ubrukt. Enkelte mener også at de hadde hørt om skattefrihet og de muligheter der til å kjøpe «ubegrenset» med jord som gjaldt i Finnmark og dermed trodd at det også gjaldt for Bardu.

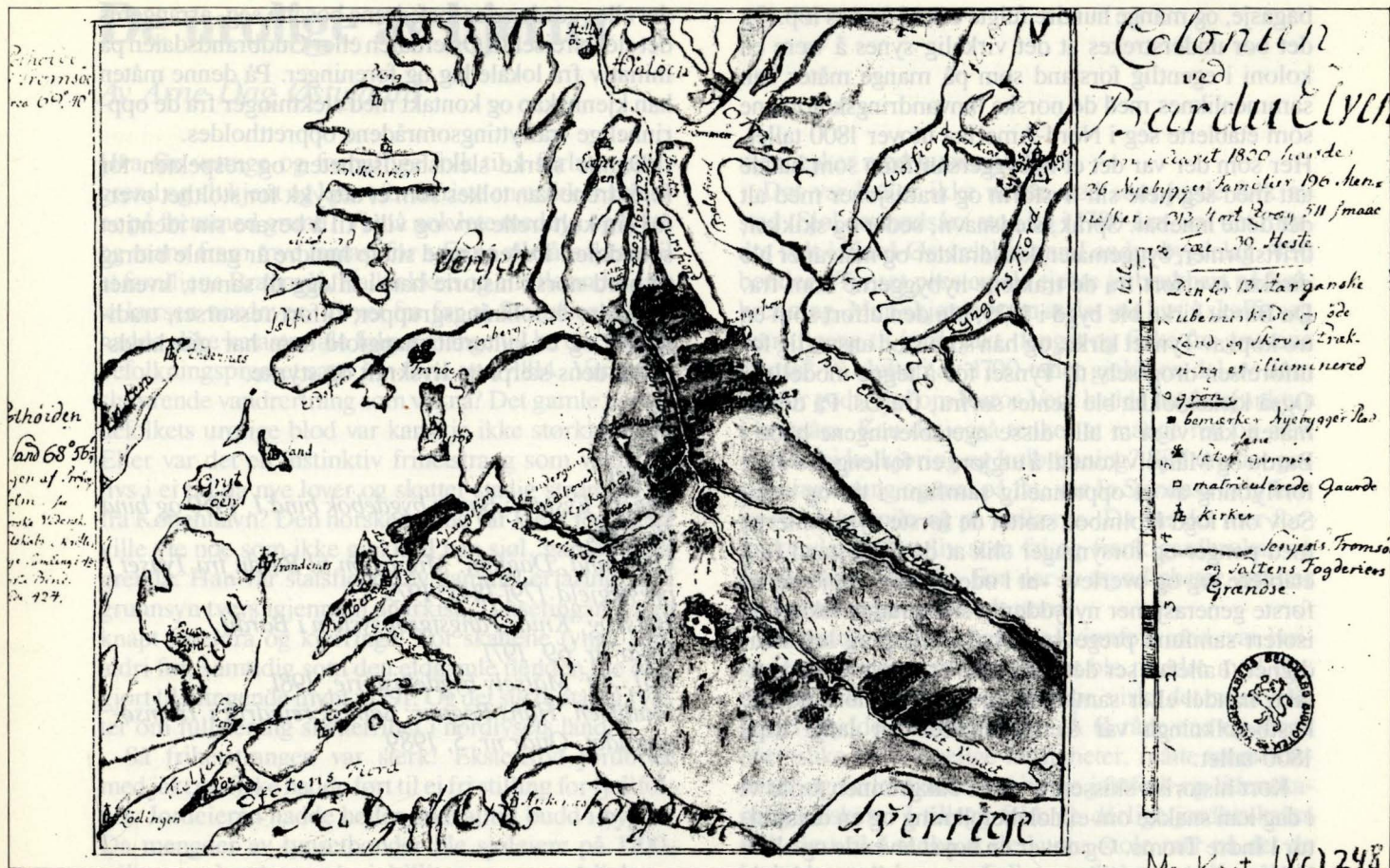
De første innflytterne kom som nevnt fra Helgeland i 1788, men allerede året etter kom de første dølene med tre menn fra Gudbrandsdalen. Den første faste bosetninga i Bardudalen er datert tre år senere, til 1791, med to familier fra Tynset. Framover mot århundreskiftet fortsatte døleinnvandringa til Indre Troms der storeldøler, gudbrandsdøler og trøndere oftest slo seg ned i Målselv, mens folk fra Nord-Østerdalen, spesielt Tynset-traktene dominerte i Bardu. Fram mot 1807 kom det et jevnt tilsig av innflyttere sørfra dominert av familiegrupper. Så ble det et opphold i krigs- og nødsårene fra 1807 til 1814, og det var først etter 1820 at det ble fart på utvandringa til Nord-Norge. Da fikk folk tillatelse til å reise fra hjembygda uten at de måtte søke presten om det. Etter den tid kommer østerdølene for alvor, både hele familier og enkeltindivider som ofte hadde slekt og venner å komme til den første tida.

Hvem var disse første nyryderne som kom til Indre Troms? Hva slags forhold kom de fra og hvorfor flyttet de fra hjembygdene sine? Ved hjelp av tilgjengelige kilder og undersøkelser har jeg kunnet danne meg et bilde av hvem som kom til Bardu i perioden 1791-1845, og jeg vil anta at forholdene ikke var særlig annerledes når det gjaldt innvandrerne til Målselv. Historikeren Granlund har under søkt utflytterlistene fra Tynset prestegjeld i denne perioden. Han finner at gardbrukere og gårdbrukersønner utgjorde den største ande-

len av den totale utflyttermassen, men også enkelte husmenn og husmannssønner er oppført. Han har videre funnet ut at svært få av gårdbrukersønnene var eldste sønn i søskenrekka, og det kan tyde på at de yngre brødrene måtte ut av bygda for å finne egen jord eller andre næringsveier. Uansett sosial status på fraflyttingsstedet, ser det ut til at de aller fleste som kom til Indre Troms søkte egen jord og landbruk som levevei og fikk dermed realisert målet om å bli selvstendige og selveiende bønder. Nar man vet at gårdene i Nord-Østerdalen var relativt små fjellgårder med husdyrhold og høstingsjordbruk som viktigste tilpasning (pga. klimaet som vanskeliggjorde korndyrking), kan vi anta at de ikke fikk verre kår i Bardu og Målselv etter at de først hadde fått etablert seg og dyrket opp jorda; kanskje tvertimot.

Som årsak til denne forholdsvis store utvandringa fra de indre Østlandsbygdene er de fleste historikere enige om at ulike, men sammenfallende og samvirkende faktorer virket inn. Det var uår i jordbruket flere år på rad, storflom, krise i bergverkene med påfølgende arbeidsledighet, befolkningsøkning og liten tilgang på rydningsjord. Vi kan kort si at tilfeldige variasjoner resulterte i press på de begrensede økonomiske ressursene og mulighetene som forelå, og dette må danne bakgrunnen for forståelsen av at folk valgte å flytte fra hjembygdene sine til nye og ukjente områder langt unna. De samme variasjonene og begrensningene må også ha ligget til grunn for alle de som valgte å emigrere til Nord-Amerika utover 1800-tallet. Utsikten til å bli eier av egen jord nordpå kan også ha virket mere tiltrekkende enn f.eks. husmannsrollen eller tjenestestatus på andre gårder. Flukten fra militærtvingen sørpå kan også ha vært årsak til individuelle avgjørelser, samt personlige motiv som eventyrlyst eller utfartstrang i enkeltstående tilfeller.

Koloniseringa eller nyriddinga og nybygginga av de ubeboede dalførene i Indre Troms startet altså for nesten nøyaktig to hundre år siden. Da kom de første innvandrerne sørfra med sine familier og viktigste

«Colonien ved Baru-Elven som i Aaret 1800 havde 36 Nybyggerfamilier, 196 Mennesker, 313 Stor Qvæg, 511 Smaaefæe, 39 Heste». Gjengitt etter Ottar, Populærvitenskaplig tidsskrift fra Tromsø Museum, 3/1988. Originalen finnes i Videnskabselskapes bibliotek, Trondheim.

bagasje, og mange hundre fulgte etter i årenes løp. Og det bør understrekes at det virkelig synes å være en koloni i egentlig forstand som på mange måter kan sammenliknes med de norske innvandringskoloniene som etablerte seg i Nord-Amerika utover 1800-tallet. Her som der var det et nybyggersamfunn som hadde tatt med seg hele sin livsform og tradisjoner med alt det dette innebar. Språk, stedsnavn, seder og skikker, driftsformer, byggemåter, klesdrakter og matvaner ble direkte overført fra de traktene nybyggerne kom fra. Da Bardu kirke ble bygd i 1829, ble den utført som en tro kopi av Tynset kirke, og han som stod ansvarlig for utførelsen drog selv til Tynset for å tegne modellen. Også kirkeklokka ble hentet sørfra, fra Os. På denne måten kan vi si at alle disse nyetableringene både i Bardu og Målselv kom til å utgjøre en forlengelse eller forflytning av et opprinnelig samfunn i tid og rom. Selv om fogd Holmboe støttet de første nykommerne med penger og forsyninger slik at de ble i stand til å etablere seg og overleve «ut i ødemarka», utgjorde de første generasjoner nyriddere i stor grad et lukket og isolert samfunn preget av selvforsyning og selvstendighet. I allefall ser det ikke ut til at regelmessig kontakt, handel eller samhandling med den nord-norske kystbefolkninga var særlig utbredt før langt utpå 1800-tallet.

Kort historisk skissert er dette bakgrunnen for at vi i dag kan snakke om ei dølabefolkning og en dølakultur i Indre Troms. Og det er en høyst levende og aktiv kultur som har utviklet seg og kommer til uttrykk i de bygdene og tettstedene som er bygd og bebodd av etterkommere fra disse første pionerene. Dette kan vi ikke minst se i det arbeid og engasjement som legges i forberedelsene og gjennomføringa av 200-års jubileene for innvandringa til Indre Troms som Målselv kommune arrangerte i 1988 og som Bardu kommune er i ferd med å markere i 1991. Det arrangeres også stadig slektstreff der etterkommere fra et nybyggerpar møtes og utveksler sosial og kulturell informasjon. I tillegg til disse slektssamlingene, som vanligvis legges til ste-

det eller garden der forfedrene bosatte seg, arrangeres det slektsreiser til Østerdalen eller Gudbrandsdalen på initiativ fra lokale lag og foreninger. På denne måten kan kjennskap og kontakt med slektninger fra de opprinnelige fraflyttingsområdene opprettholdes.

Denne sterke slektsbevisstheten og respekten for forfedrene kan tolkes som et uttrykk for stolthet overfor sin kulturelle arv og vilje til å bevare sin identitet som døler. Dølene med sitt to hundre år gamle bidrag til nord-norsk historie har, i tillegg til samer, kvener og andre befolkningsgrupper, tilført ressurser, tradisjoner og et kulturelt mangfold som har gitt landsdelen dens særpreg, livskraft og styrke.

Kilder:

Eggen, Eystein: Bardu bygdebok bind I, 1950 og bind II, 1960.

Granlund, Dagfinn: Migrasjon til Bardu fra Tynset prestegjeld 1791-1845, 1975.

Helskog, Knut: Fangstgropsystem i Bardu, Ottar nr. 69, 1971.

Kiil, Alf: Målselv bygdehistorie, 1981.

Mathisen, Hans Ragnar: Samisk reindrift i Tromsøområdet, Ottar nr. 5, 1989.